

Günlük Dilde Kullanılan Mantık Yanlışları

 SONNUR GÜNAYDIN ASAN ^a

Öz: Bu çalışma, günlük hayatın her alanında bir aldatmaca olarak kullanılan mantık yanlışları ele alınmıştır. Bu mantık yanlışları insanları farkında olmadan aldatabilmektedir. Bu durumdan kaçınmanın tek yolu mantık ilmini ve mantık yanlışlarının nasıl yapıldığını iyi bilmektir. Söz konusu durumun önemine binaen bu makalede mantık ilminden yola çıkarak günlük hayatta yapılan mantık yanlışları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mantık, mantık yanlışları, informel mantık, akılcı düşünme.

Logical Fallacies Used in Daily Language

Abstract: In this study, logical fallacies used as a scam in every area of daily life are discussed. These logical fallacies can deceive people unknowingly. The only way to avoid this situation is to know science logic and how logical fallacies are made. Based on the importance of the said situation, in this article, logical fallacies made in daily life based on logic science are discussed.

Keywords: Logic, logical fallacies, informal logic, rational thinking.

^a Samsun, İlkadım 15 Temmuz Şehitler İmam Hatip Ortaokulu
sonnurhoca55@gmail.com

Giriş

Mantık doğruyu yanlıştan ayırt etmenin ölçüsü; zihni yanlıştan korumanın tekniği, doğru, sağlam ve kesin (burhani) delilleri göstermenin kıstası; ilimlere yol ve metot gösteren bir rehber olmasından dolayı önemi ve değeri tartışılmayacak kadar açık olan bir disiplindir. Bu ilmin önemine inandıklarından dolayı atalarımız, mantık eserlerini asırlarca medreselerde okumuşlar, okutmuşlar ve şerh etmişlerdir. Bundan dolayı, bir Osmanlı âliminin veya yazar-çizerin sözlerinde ve yazılarında dil ve mantık hatasına kolay kolay rastlanamaz. Sağlıklı bir toplumun oluşmasında sağlam düşünenlerin varlığı oldukça önemlidir. Sağlam düşünenlerin yetişmesinde de mantık eğitimi birinci planda gelir.¹

Mantık, temel olarak doğru ve geçerli düşüncenin ne olduğunu ve sahip olduğumuz bilgilerin doğru olup olmadığını ya da ispatının nasıl yapılabileceğini tespit edip ortaya koymaya çalışır.² Bu durumu şu örnek en açık şekilde gösterir: Ünlü Romalı Stoa filozofu Epiktetos'tan mantık dersi alan bir öğrenci, "Mantığı ispat bilimi olarak niteliyorsunuz; o halde mantık dersi almanın gerekli olduğunu ispat ediniz" diyerek hocasını sıkıştırmak ister. Epiktetos'un cevabı kısa ve net olur: "Peki ispatımın doğru olduğunu nasıl bileceksin?"³

Mantık bilmeksizin bir düşüncenin veya bir ispatın geçerli olup olmadığının ortaya konulması oldukça zordur. Gazali, "mantık bilmeyenin ilmine güvenilmez" diyerek bu durumu ifade eder. İşte hangi türden olursa olsun bilgilerin denetlenmesi, tartışılması ve eleştirilmesi için mantığa ihtiyaç vardır. Mantık başta matematik, felsefe ve metafizik olmak üzere bütün bilimlerin kavram ve ilkelerini aydınlatma, dayandıkları temel ilkeleri gözden geçirme ve ulaştıkları sonuçları değerlendirme işinde son derece etkin çözümlerici yöntemler sunar.⁴ Kısaca mantık; bütün şekilleri ile akla

¹ İbrahim Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, Ankara: Elis Yayınları, 2011, ss. 9-12.

² Nazım Hasırcı, *Klasik Mantık El Kitabı*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2015, s. 20.

³ Cemal Yıldırım, *Mantık*, Ankara, 1999, s. 29; Hasırcı, *Klasik Mantık El Kitabı*'ndan naklen, s. 20.

⁴ Hasırcı, *Klasik Mantık El Kitabı*, s. 20.

uygun biçimde düşünen ve davranan insan yetiştirmeyi hedefler. Bir amaç değil araç disiplin olan mantık, özellikle pratik hayatta, bilim alanında, teorik alanda ve felsefe alanında kullanılması son derece önemlidir.⁵

Mantığın önemli başlıklarından biri de “*mantık yanlışları*” konusudur. Mantık yanlış (İng. *fallacy*), basit bir ifadeyle, yaygın bir şekilde rastlanan ve iyi bir akıl yürütme gibi gözükmesine rağmen aslında zayıf veya hatalı olan akıl yürütme biçimleridir. Özellikle informel yanlış aslında öyle olmadığı halde kanıtınızın doğru olduğu yönünde akıl yürüttüğünüz bir akıl yürütme hatası veya birini ikna etmede kullanılabilen bir kanıtlama taktiğidir. Bir başka ifadeyle bunlara “kanıtlama hataları veya kanıtlamada başvurulan aldatıcı taktikler” (*errors or deceptive tactics*) denmektedir.⁶

İnformel mantıkta, yanlışlar (yanıltmacalar/hatalar, *fallacies*) genellikle formel mantıkta ele alınmayan argümantasyon biçimleriyle ilgilidir. Bunlar formel olmayan veya formel olarak karakterize edilemeyen ama nispeten yaygın olan akıl yürütme hatalarını içerirler.⁷ İnformel mantık yanlışları denilen hatalar veya hileler, çok kesin ve net bir mantıksızlığı, aşikâr bir yanlışlığı göstermezler; daha ziyade günlük yaşamda ve sıradan söylemlerde görülen hatalardır.⁸

Mantık Yanlışları

“Mantık” teriminin iki anlamı: “Mantık” sözcüğü, Arapçada söylemek, demek, konuşmak, dile getirmek anlamlarına gelen “ntk” (nutk, nutuk, vd.) kökünden türetilmiştir. Sözcüğün batı dillerindeki tüm karşılıkları ise Grekçe “logos” sözcüğünden ileri gelir. “Logos” akıl, düşünme, yasa, düzen, ilke, söz vb. anlamları içerir. “Mantık” sözcüğü, “logos”un içerdiği bu anlamlardan “söz”

⁵ Necip Taylan, *Mantık*, İstanbul: MÜİF Yayınları, 1996, s. 14.

⁶ Walton, *Informal Logic*, s. 19. Cafer Sadık Yaran, *İnformel Mantık*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011, s. 139.

⁷ Yaran, *İnformel Mantıks*. 141.

⁸ Arnauld, Antoine, ve Pierre Nicole, 1996., *Logic or the Art of Thinking*. Cafer Sadık Yaran, *İnformel Mantık*, kitabından naklen, s. 141.

anlamı esas alınarak Arapçaya ve Arapça üzerinden Türkçeye girmiştir. Terim olarak “mantık” uygulamada iki anlamlıdır. İlk anlamıyla o, etimolojik kökenine uygun olarak, “düzgün düşünme” “mantıksal düşünme” adları verilen bir düşünme türünün ve tarzının adıdır. “Söylediklerinde hiç mantık yok!”, “mantıklı ol biraz!”, “mantıklı düşünelim!” gibi ifadelerde, “mantık” terimini bu anlamda kullanırız. İkinci anlamıyla “mantık” “düzgün düşünme”, “mantıksal düşünme” denilen bu düşünme türünü ve tarzını konu edinen felsefe disiplininin adıdır. Bir bilim veya discipline ad olmuş bir sözcüğün kaynağını ve kökenini belirlemek, şüphesiz ki, o bilimin veya disiplinin konusunun ne olduğunu göstermek bakımından sadece bir ipucudur ve bu ipucunu izlemek her zaman verimli de olmayabilir. Oysa mantık söz konusu olduğunda, “logos”un içerdiği bazı anlamlar bize oldukça uygun bir ipucu sağlamaktadır. “Logos” akıl, düşünme, yasa (hem doğa, hem düşünme yasası, akıl yasası), söz, anlamlarını içeren yönüyle; mantığın, zihin, düşünme ve söz (dil) ile ilgisini pekiyi göstermektedir. Gerçekten de mantığın bazı tanımları yüzyıllardan beri şöyle olmuştur:

- 1) Mantık, doğru düşünme kural ve formlarının bilgisidir.
- 2) Mantık düşünme yasalarının bilimidir.
- 3) Mantık dilsel ifadelerin, dile getirmelerin, dilsel anlatımların formel koşullarının öğretisidir.
- 4) Mantık doğru önerme formlarının, kesin ifade kalıplarının kuramıdır.⁹

Amacına göre mantık ise şöyle tanımlanmaktadır: Kendisine uyulduğunda zihni hatadan koruyan bir fen ve alettir. Mantık bilimi, mantıklı düşünmenin düzenli olarak tespitinden ibarettir. Mantıklı düşünme “doğru düşünme” veya “tutarlı düşünme” olarak da ifade edilmektedir.

Mantığı, “doğru düşünmeyi doğru olmayandan ayırmak için kullanılan prensiplerin ve metotların bilimi şeklinde tanımlamak”

⁹ Doğan Özlem, *Mantık*, İstanbul: Notos Kitap Yayınevi, 2011, ss. 27-28.

ve onun ana probleminin, doğru-geçerli olan ve olmayan akıl yürütme şekillerini birbirinden ayırmak olduğunu söylemek yanlış olmasa gerek. Mantık, doğru düşünmenin prensiplerini koyar ve hataya düşmemek için gerekli olan ölçüleri verir. Zira onun gayesi, “zihni, fikirde hataya düşmekten korumaktır. “Mantık sanatı, bütün halinde, akli düzeltmeye yarayan ve insani makullerde yanlıştan, sürçmeden ve hatadan koruyan kanunları verir” diyen Farabi, bazı hususlarda gerçeklerden uzaklaşıp gerçek olmayan şeylere gidileceğini yani yanlışla kayılacağını, bu yanlışların ise ancak derin düşünme, kıyas ve istidlal ile idrak edileceğini belirtip; yanıltmaca (*mugalata*) yerlerini ve şekillerini bilmeyeni, sağlığını tehlikeye atmamak için zehirli bitkileri ve ilaçları tanımayan ve bilgisizliği yüzünden onları gıda ve ilaç sanarak kullanıp telef olma tehlikesinden kurtulamayana benzetir.¹⁰

Doğada ortaya çıkan olayların bağlı olduğu yasa ve ilkeleri bulup çıkarmak bilimlerin görevi olduğu gibi, düşünceler arasındaki ilişkileri belirleyen ilkeleri tespit edip çıkarmakta mantığın görevidir. Öyleyse mantığa, “Düşünceleri ve onlar arasındaki ilişki ve nizamı belirleyip tespit eden yasa ve ilkeleri inceleyen bir disiplindir” diyebiliriz.¹¹ Bir başka ifade ile bilgi, subje-obje arasındaki münasebetin neticesidir. Bunun gibi düşünceler arasında var olan ilişkileri bulup ifade etmek mantık’ın (*logic*) konusuna girer. Demek ki, mantığın konusu mantıklı düşünmedir. Buradan hareketle mantığı kısaca; “Doğru düşünme kurallarının bilgisidir” diye tanımlamak yanlış olmaz. Az da olsa mantığın “Akıl yürütme bilimi”, “Kanıtlama bilimi” ve “Sonuç kanıtlama bilimi” gibi tanımlamaları da yapılmıştır.¹²

Mantık Yanlışları Nedir?

Mantık yanlış, yanlışlık veya yanılma denilen şey basit bir ifade ile yaygın bir şekilde rastlanan iyi bir akıl yürütme gibi gözük-

¹⁰ Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, ss. 12-13.

¹¹ Takiyettin Mengüşoğlu, *Felsefeye Giriş*, s. 80. Necip Taylan, *Mantık*, kitabından naklen, s. 13.

¹² Necip Taylan, *Mantık*, s. 13.

bilmesine rağmen aslında zayıf olan akıl yürütme biçimidir.¹³ İnformel mantık ise gündelik hayatta gerçekleştirdiğimiz usavurma yahut akıl yürütmelerimizi, daha basit ifade ile düşünüp tartışırken aklımızı doğru ve etkin bir biçimde kullanım tarzımızı ve bu akıl yürütme sürecinde ortaya çıkan düşüncelerimizi normal hayatta kullandığımız gündelik dil ile ifade ediş biçimimizi değerlendiren, çözümleyen ve iyileştirmeyi amaçlayan bir mantık türü geliştirme girişimidir.

Bu tür akıl yürütmeleri anlama teşebbüsünde onun girişimleri, felsefe, formel mantık, bilinçsel psikoloji ve başka bir çok disiplinin bakış açısıyla kesişir. İnformel mantık alanındaki çalışmaların çoğu kişisel alışveriş, reklamcılık, politik tartışma, hukuki kanıt ve gazete, televizyon, internet gibi kitle iletişim araçlarındaki toplumsal yorumlarda görülen akıl yürütme (*reasoning*) ve kanıt(lama) (*argument*, öncüllü-sonuçlu kanıt) üzerinde odaklanır.¹⁴

Formel-Biçimsel mantıkta bir kanıtın/argümanın formu, uygun çıkarım biçimlerinden birini karşılar yada karşılamaz (başka bir deyişle, sonuç, kabul edilmiş türetim kurallarına uyularak yada başka bir formel yöntemle başvurularak öncüllerden türetilir). İnformel mantık ise bizi, formel mantığın aksine, herhangi bir oranda (yada fazlaca) biçimselleştirme yönüne gitmeksizin çıkarımlar hakkında düşünmeye davet eder. Formel ve informal mantık arasındaki farkın bir örneği, şu kanıtın her ikisi açısından yapılan az çok farklı değerlendirmesinde görülebilir. “Başkan, bu öğleden sonra Beyaz Saray’da havanın yağacağı söylüyor. Öyleyse bu öğleden sonra Beyaz Saray’da hava yağacaktır”. Bu çıkarımı informal olarak değerlendirdiğimizde, “Başkan, bu öğleden sonra Beyaz Saray’da havanın yağacağını söylüyor” öncülünün doğru olabileceğini ama buna rağmen “Bu öğleden sonra Beyaz Saray’da hava yağacaktır” sonucunun yanlış olabileceğini düşünürüz. Bu kanıttaki temel problem, Başkanın güvenilir bir hava tahmincisi oluşunda kuşku duymamız fakat insanların söylediklerini ancak

¹³ Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, ss. 253-254.

¹⁴ Yaran, *İnformel Mantık*, s. 21.

eğer onlar sözüne ettikleri konuda uzmansalar ve itimata layık-salar kabul ediyor olmamızdır. Bundan dolayı, onun hava yağacak demesine ilave olarak, “Başkan, hava konusunda uzmandır”, “Başkan ön yargısızdır” gibi iddiaların doğruluğu konusun da ikna edilmeye ihtiyacımız vardır. Bundan sonra, başlangıçtaki öncül ve sonuca ek olarak, bu ilave önermelerin anlamı ve doğrulukları hakkında düşünmeye başlarız. Formel mantığı kullanarak bu kanıtı değerlendirmek içinse, öncüller ve sonu-çtan çıkan somut bilgiyi soyutlaştırır ve ortaya çıkan formu öncül(ler) ve sonuç arasında güçlü bir bağlantıya sahip olduğunu önceden belirlemiş olduğumuz çıkarım formları veya modelleri ile karşılaştırırız. Ayrıca formel mantıkta bir kanıt, bir önermeler grubundan ibarettir. Önemli olan husus da, bu önermelerin doğruluk veya yanlışlığıdır. İformel mantıkta ise bir kanıt, bir tartışmacının savunduğu sonucu ispatlaması veya temellendirmesi ile ilgili bir iddiadır (*claim*). Formel mantık esas itibarıyla argümanı oluşturan önermelerle ilgilirken, informel mantık tartışmadaki ikna hedefine ulaşmak için diyalog esnasında bu önermeleri akıllıca kullanmakla ilgilidir. Bu yönüyle o, pratik bir disiplin yahut uygulamalı bir sanattır.¹⁵

Formel ve informel mantık arasında yöntem olarak hem yakınlık hem farklılık olduğu gibi amaç bakımından da hem bazı yakınlıklar hem de farklılıklar vardır. Nitekim genel olarak mantık, “iyi (doğru) akıl yürütmeyi kötüsünden (yanlışından) ayırt etmekte kullanılan metotlar ve ilkeler bilimi” olarak tanımlanır. İformel mantığı, formel mantıkla kıyaslandığında daha az biçimsellik, daha az ve iddiasız teknik terim kullanmak, gündelik tartışma ve kanıtlamalara daha fazla vurgu yapmak, daha pragmatik ve pedagojik amaç gütmek gibi bazı farklılıklar gösterir.¹⁶

İformel mantık terimindeki informel kavramı ile yani formel olmamakla kastedilen niteleme, tamamen formsuz, biçimsiz, normsuz, kuralsız, kriter-siz, standart-siz, usulsüz, olmak anlamına gelmemektedir. İformel mantığın da kanıtları değerlendirmek

¹⁵ Walton, 1993, s. 1-2. Yaran, *İformel Mantık*, kitabından naklen, s. 19.

¹⁶ Freeman, 1994, s. 37. Yaran, *İformel Mantık*, kitabından naklen, s. 19.

için standartları, eksik öncülleri ortaya çıkarmak için yöntemleri vs. vardır. Burada formel olmayıştan kastedilen, bir kanıtta geçen önermeler veya ifadeleri formel mantıkta şart koşulan geçerlilik kurallarına uymak zorunda olmamasıdır. Formel mantıkta anahtar kavramların başında geçerlilik kavramı gelmektedir. Klasik formel mantıkta öncüller doğru ise sonucunda mutlaka doğru olması gerektiği kabul edilir. Bu da kanıtı oluşturan öncüller ve sonuç arasındaki ilişkileri belirleyen mantıksal form kurallarına uyulmuş olmakla sağlanır. Mantıksal form ve ona dayalı geçerlilik kavramı, formel mantıkta merkezi bir normatif rol oynar. İnfornel mantık ise bu anlamda formel forma bağlı değildir; O, mantıksal form kavramını bir kanıtı anlamada anahtar kavram olarak görmez, geçerlilik kavramını da bir kanıtın değerlendirilmesinde normatif bir kural saymaz.

Birçok infornel mantıkçıya göre geçerlilik kavramı çok sıkı veya katı bir şarttır. Çünkü gerçeklik kuralının şart koştuğu gibi öncüllerden zorunlu olarak çıkmamakla birlikte, sonucun öncüller tarafından desteklendiği gayet iyi kanıtlar olabilmektedir. Nitekim sonucun “öncüller verildiğinde, makul şüphenin ötesinde” olduğu düşünülen bir kanıt, mantıksal gerçeklik standardını karşılayamasa da, hukukta bir kişiye ölüm cezası vermek için bile yeterli görülmektedir. İnfornel mantığın amacı teorik yönleri de elbette olmakla birlikte ondan ziyade pratik ve pragmatiktir. Bir infornel mantık kitabı, amacını, siyaset, hukuk, bilim ve günlük hayatın bütün alanlarında karşılaştığımız ihtilaflı konularla ilgili birbirini ikna etme pazarında ve doğal gündelik dil içinde öne sürülen kanıtların eleştirel bir analizini yapabilmenin temel yöntemleri ile okuyucuyu donatmak olarak belirtir.¹⁷ İnfornel mantığın insanlarda geliştirmeyi hedeflediği yetenek ve özellikler ya da zihinsel beceri ve tutumlar eleştirel düşünme kurslarında ulaşılmak istenen hedeflerle aynıdır. Eleştirel düşünme ve infornel mantığın kazandırmak istediği zihinsel işlem becerilerinden bazıları şunlardır:

1) Problem çözerken, problemi oluşturan farklı değişkenlerin

¹⁷ Walton, 1993, ix. Yaran, *İnfornel Mantık*, kitabından naklen, s. 24.

ayrıt edilebilmesi, bunlar arasında daha etkili unsurların etkisizlerden ayrıştırılabilmesi ve birbirinden bağımsız olarak değerlendirilmek.

2) Sunulan bilgilerdeki eksiklikleri, savunulan görüşlerdeki zayıflıkları, serdedilen fikirlerdeki tutarsızlıkları fark etmek ve gidermeye çalışmak.

3) Kullanılan, kavram, terim ve sözcüklerin anlamlarının müphem ve muğlak kalmasına izin vermemek, açık seçik tanımları tercih etmek ve gerektiğinde anlamayı kolaylaştırıcı açıklamalar istemekten çekinmemek.

4) Belli bir sonucu desteklemekte kullanılan deliller ve gerekçelerin gerçekte ne denli güçlü olup olmadıklarını değerlendirebilmek ve ona göre karar vermek.

5) Veriler ve bulgulardan doğru çıkarımlar yapabilmek, yanlış çıkarımlar varsa bunların önüne geçebilmek.

6) Karar verirken farklı alternatifleri değerlendirip tartmak ve bunu yaparken akla uygun kıstasları kullanmak.

7) Okurken anlamak için okumak ve içeriği doğru kavrayıp doğru yorumlayabilmek.

8) Problemlili konuları çözmek için çeşitli stratejiler geliştirebilmek, sorunlara planlı ve yöntemli yaklaşmak. Eleştirel ve mantıklı düşünme, bu tür beceri ve yetenekler yanında şu tür kalıcı özellikler ve tutumların geliştirilmiş olmasını da hedefler:

a) Yeni fikir ve düşünme biçimlerine açık olmak ve esneklik,

b) Başlanılan işlemler ve problem çözümlerinin başarıya ulaşabilmesini sağlayacak derecede sabırlılık ve sebatkârlık,

c) Belli görüşlere koşulsuz bağlanmak ve bunu kritiksiz sürdürmek yerine yeni veriler ışığında görüşleri yeniden değerlendirmeye ve gerekirse değiştirmeye açık olmak,

d) Sadece düşünce içeriklerinin değil kendi düşünme süreçlerinin de farkında olup bu değerlendirmelere göre karar almak.¹⁸

¹⁸ Gürkaynak, 2008, s. 2-3. Yaran, *İnformel Mantık*, kitabından naklen, s. 25.

Walton'un tanımına göre informal yanlış "aslında öyle olmadığı halde kanıtımızın doğru olduğu yönünde akıl yürüttüğümüz bir akıl yürütme hatası veya birini ikna etmede kullanılabilen bir kanıtlama taktiğidir.¹⁹

Başka bir yerde de bunlara "kanıtlama hataları" veya "kanıtlamada kullanılan aldatıcı taktikler" (*errors or deceptive tactics*) denmektedir.²⁰

Aslında, fallacy teriminin karşılığı olarak formel mantık söz konusu olduğunda pek çok kişinin kullandığı üzere "yanlış" terimi doğru iken, informal fallacy'ler sözkonusu olduğunda pek çok "yanıltmaca" (farkında olmadan yapılan hata veya bilerek yapılan hata veya bilerek yapılan taktik ve strateji yani kısaca hileleri de içine alacak şekilde yanıltmaca) demek doğru ve kolay çağrışım yapabilir gibi gözükmektedir.

Mantık Yanlışlarının Tarihçesi

Mantık biliminin kurucu sayılan Aristoteles aynı zamanda mantıktaki yanlışlardan da bahsetmiş ilk kişidir. İnsan zihninin mütemayil olduğu, sıkça düştüğü ve başkalarını da yanıltmacaya düşürdüğü belli başlı yanlışlar mantıkta ilk olarak Aristoteles tarafından tespit edilmiştir. Aristoteles bunu Organon'un altıncı kitabı olan Sofistik Çürütmeler' inde başarmıştır.²¹

Mantık yanlışları (*mugalata*), Aristoteles'in Sofistik Çürütmeler isimli²² eserine dayanır. Aristoteles bu kitabı sofistlerin iddialarını çürütmek için yazmıştır. İslam mantıkçıları bu kitabı Arapçaya genellikle *Kitabu's- Sufistika* ismi ile tercüme etmişlerdir.

Sonuç için uygun olmayan öncüllerden burhani sanat tarzında ya da öncülleri meşhur olmadığı halde meşhur olduğu zannedilerek cedel sanatı tarzında yapılan, sofistlik türden delillerin beş temel hedefi olduğunu söyleyen Aristoteles, bunları şöyle sıralamaktadır:

¹⁹ Walton, 1999, s. 431. Yaran, *İnformel Mantık*, kitabından naklen, s. 139.

²⁰ Walton, 1993, s. 19. Yaran, *İnformel Mantık*, kitabından naklen, s. 139.

²¹ Emiroğlu, *Mantık Yanlışları*, s. 19.

²² İsmail Köz, Ali Çetin, *Mantık El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları, 2016, s. 256.

1. Hasmın delilini çürüttüklerini göstermek,
2. Hasmı yanlışla düşürmek suretiyle yalan söylediğini ortaya koymak,
3. Hasmı meşhur görüşün hilafına ve şüpheye sevk etmek,
4. Hasmı manasızca ve bunakça konuşmaya sevk etmek,
5. Hasmı dil hatasına düşürmek,

Aristoteles, sofistlik çürütmeleri, gerçek kıyas ve çürütmeler olmadıkları halde görünüşte kıyas ve görünüşte çürütmeler yani sahte deliller olarak tanıtır.²³ Bundan sonra o, birinci hedefi ele alır ve yanlış çürütmeleri;

1) Dile (lafza) ilişkin olanlar,

2) Dile ilişkin olmayanlar, diye ikiye ayırıp birinci gruptaki yanlışları altı, ikinci kısımdaki yanlışları yedi kısma ayırarak, bunları ayrı ayrı değerlendirmesine rağmen bu tasnifi yapmak zor olabilir. Her delilin, aynı şekilde çelişğini ifade eden kimse tarafından çürütülmesinin de mümkün olabileceğini söyleyen Aristoteles, sonsuz sayıda olduğundan tüm çürütmelerin tamamıyla kavranmasının mümkün olamayacağını dile getirir. Çürütme ile ilgili yanlışların, tartışılan konuyu bilmeme veya bilmezlikten gelme yanlışın da toplanabileceğini söyleyen Aristoteles bu yanlışların karışık muhakemeden ve tam bir ayırım yapmaya muktedir olmaktan kaynaklandığını belirttikten sonra dile ilişkin olan ve olmayan yanlış çürütmelerin diğer sebepleri üzerinde durmuştur. Aristoteles'ten sonra gelen mantıkçılar Aristoteles'in bu kitabında ortaya konanları temelde aşabilmiş değillerdir. Sonradan gelen İslam mantıkçıları mantık yanlışlarını (kıyasta kullanılan öncüllerin içerik yönünden değerine göre burhan, cedel, hitabet ve şiir sanatını işledikten sonra) mukalata veya safsata adı altında beş sanatın sonuncusu olarak ele almışlar ve öncekilerden farklı olarak pek fazla bir şey söylememişlerdir.²⁴

²³ Emiroğlu, *Mantık Yanlışları*, s. 19.

²⁴ Emiroğlu, *Mantık Yanlışları*, s. 20.

Mantık Yanlışlarını Bilmenin Önemi

Mantık yanlışlarının önemi sadece kişinin kendi akıl yürütmelerinde yapabileceği yanlışlar ya da başkalarının kasıtsız olarak yapabileceği yanlışlar açısından değil, başkalarının kasıtlı olarak yaptığı yanlışları, daha doğru bir ifade ile yanıltmacalara kanmamayı başarmak açısından önemlidir. Bu husus elbette, kendi görüşün lehine iyi ve güçlü argümanlar ortaya koymak kadar olmasa da, kendi yanlış akıl yürütmelerin ve özellikle de kötü niyetli başkalarının kasıtlı yanıltmacalarına kanmamayı başarmak açısından en azından ona yakın derecede önemlidir. Dolayısıyla, yanlışlar konusu, informel mantıkta önemini şu veya bu derecede ama her zaman koruyacaktır. Mantık yanlışlarının informel mantıkta önemli görülmelerinden biri de, onların, kanıt değerlendirme ve eleştirisinde önemli bir yer tutuyor olmalarıdır. Çünkü karşılaştığımız bir kanıtın ne kadar doğru olduğuna karar verirken kullandığımız kriterlerin en önemlilerinden biri, iyi bir kanıtın biçimsel veya içeriksel herhangi bir tür mantık yanlışından uzak olmasıdır. Bir kanıtta formel veya informel bir mantık yanlışının olduğunun tespit edilmesi onun en az haliyle zayıf bir kanıt olduğunu yahut inandırıcı kanıt olma şartlarından bazısını yerine getiremediğini gösterir. Başta Farabi olmak üzere, diğer bazı islam mantıkçıları, mantık yanlışlarını bilmenin önemi ve yararını, beş sanattan biri olan muğalatayı ele alırken vurgularlar. Özellikle İşagoci şerhlerinde şu ifade hemen hemen aynen yer alır: “Bu tür fasit delilleri bilmenin en büyük faydası onları bilip de onlardan sakınmaktır”. Hatta konunun önemini belirtmek için, bu kitapların bazısında şu beyit nakledilir.

“Şerri şer olsun diye değil de ondan korunmak için öğrendim. Şerri hayırdan ayıramayan şerrin içine düşüverir!”²⁵

Her insan çeşitli yollarla edindiği inançlara, düşüncelere ve bilgilere sıkı sıkıya bağlıdır. Çoğu zaman bu tür bilgiler sağlam bir dayanaktan yoksun olup ciddi bir eleştiri ve irdelemeyle hemen çürütülür. Mantık insana bir inanç ve hükmü, hangi şartlara bağlı

²⁵ Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, s. 254.

olarak doğru kabul edebileceğini gösterir. Bilimlerde olduğu gibi, günlük hayattaki gibi düşüncede de ancak yeterince belgelenebilen, ispatlanabilen ya da ispatlanma imkânı taşıyan görüşlere güvenilebilir. Bir görüş veya fikir ne kadar parlak akla yatkın gözükürse gözüksün gerçeklerin veya mantık ilkelerinin süzgecinden geçmedikçe doğru ve güvenilir sayılmaz. Mantıklı insan şu iki gerçeğe sınıksız bağlıdır:

1) Tutarlı olmak; yani birbiriyle çelişen hiçbir düşünce, inanç ve benzeri görüşlere yer vermemek.

2) Güvenilir ve genel geçer metotlarla belgelenmeyen hiçbir tez, hipotez veya teoriyi doğru kabul etmemek.²⁶

Daha sonra ele alınacak olan yanlışla düşmeye sevk eden sübjektif, harici ve mantık kurallarını ihlal etme nedenlerine bir göz atılırsa, mantıkta yanlışlar üzerinde durmanın ve kişileri sevk eden amilleri ortamdan kaldırmanın veya bunlara karşı önlem almanın önemi daha iyi anlaşılacaktır. Mantık, doğru öncülleri koyduktan sonra zihnin bu ölçülere sadık kalarak kendisini yanlışlara kapalı tutacağı, hatta yanlışlar üzerinde ayrıca durmaya gerek kalmayacağı akla gelebilir. Bilinmelidir ki mantıkta yanlışlara eğilmekle veya neyin yapılmayacağı gösterilmekle; gerekli olanın terk edilmesi durumunda ne gibi zararların, haksızlıkların, garipliklerin ve tutarsızlıkların ortaya çıktığını göstermek hedeflenir. Yani ne yapmamayı bilmek, kişiyi sağlam prensiplerin varlığından da haberdar eder. Yanlışlar görülürken, doğrunun önemi ve doğru/geçerli prensiplerin korunması gerektiği de önemle hatırlanır.

Mantık yanlışlarının çeşitlerini ve yapılış şekillerini bilme ve onlara karşı koyma gücünü edinme, doğru ve sağlam düşüncenin zorunlu olarak kazanması gerekli şeyler cümlesindendir. Mantıkta, yanlış olarak gösterilen deliller sık sık gerçek delillerden daha çok inandırıcı olurlar. Bir mantık yanlışının ortaya çıkışını bilmek, o husustaki doğru ve uygun delili tetkik etmede güç kazandıracak, açıklık sağlayacaktır. Bu yanlışlar, sadece onu işleyeni yanıltmakla

²⁶ Yıldırım, *Mantık*, 1999, s. 29-30. Hasırcı, *Klasik Mantık El Kitabı*'ndan naklen, s. 21.

kalmaz, diğer insanları da yanlışla sevk etmede kandırma vasıtası olarak kullanılır. İnsanlar başkalarını kendi düşündükleri gibi düşünmeye veya hareket etmeye ikna etmek için onları kullanırlar. Bu nedenlerle de yanlışları iyi tanımak gerekir. Bunların yanı sıra yanlışlıkları bilmek şunları da kazandıracaktır:

a) Kişiye muhatabın fikirlerini sağlam bir şekilde değerlendirme gücü verir. İyice muhakeme edilmemiş veya yeterince temellendirilmemiş yahut tutarsız olan fikirlerin zayıflığını yeterince doğrulanmadığını yahut tutarsız olduğunu tespit imkânı verir. Haliyle bu durum kişinin itibar kazanmasını sağlar.

b) Nerelerde yanlışla düşülebileceğini bilen kişiye, yanlışla düşmesi muhtemel olan yerlerde, tedbirli olmayı hatırlatır.

c) Pratik hayatta aldanmamayı, mantık oyunlarına gelmemeyi, bazı reklamcı, politikacı, propagandacı ve demagogların her sözüne kanmamayı öğretir.

d) Dil oyunlarına gelmeme ve dili doğru kullanma hassasiyeti kazandırır.

e) Mantık oyunlarına gelmemeyi öğrenen insanın kendine güveni artar. Ayakları daha sağlam yere basar.

f) Mantık hatalarını bilmek kişiye olaylara farklı açılardan bakmasını da öğretir ki bu yaşadığımız hayatta başarılı olmak için önemli kurallardan biridir.

g) Bunlara ilaveten, çeşitli yanlış örnekleri görmenin zevkli ve eğlendirici yanı da vardır. Nitekim çoğu fıkraların mantık yanlışlarından yapıldığı da görülmektedir.²⁷

V. R. Ruggerio'nun mantık yanlışları veya yanıltmacalarını hata diyerek dört ana başlık altında yaptığı tasnifte oldukça sistematik ve kolay anlaşılır sınıflandırmadan biridir. O bu dörtlü sınıflandırmaya da geçmeden önce "en temel düşünce hatasının" salt bize ait düşünceler oldukları için kendi düşüncelerimize bakışımızı yansıtan "benimki daha iyi" hatası olduğunu belirtir. Ona göre, böyle düşünme bir dereceye kadar anlaşılabilir ve doğal ise de

²⁷ Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, s. 255.

daha nesnel gerekçeler bunu desteklemediği sürece bu tutumu aşırı bir şekilde sürdürmek asil, erdemli ve hakikate uygun bir tutum değildir.

Aşırı ben merkezli düşünen egosentrik kişilerle biz merkezli düşünen etnosentrik kişilerde görülen benimki veya bizim grubunki daha iyi önyargısı, kişinin bakış açısını daraltan, kendisini daha baştan ötekilerden üstün görme yanılığısına sevk eden, ötekilere ve görüşlerine daima kuşkuyla yaklaşan, normal algılama ve yargılama biçimimizi tahrif eden düşünme hatası zincirine yol açmaktadır. Kusursuz bir objektifliğe ulaşılmasa da aşırı ben veya biz merkezli düşünme eğilimimizi kontrol etmemiz ve önemli derecede bir objektiflik düzeyini yakalamamız mümkün ve gereklidir. Aşırı benmerkezciliğin üstesinden gelmek için bizim de başkaları kadar yanılmaya açık insanlar olduğumuzu, bizim görüşlerimizin de başkalarınınki kadar hatalı ve yanlış olabileceğini, dolayısıyla, başka insanların görüşleri karşısında olduğumuz kadar kendi görüşlerimiz karşısında da eleştirel, sorgulayıcı ve tarafsızca değerlendirici olmamızın daha doğru ve daha hatadan koruyucu olduğunu unutmamamız gerekir.

Ruggiero, bundan sonra düşünme yanlışlarını, perspektif yanlışları, prosedür yanlışları, ifade yanlışları ve reaksiyon yanlışları olmak üzere dört ana gruba ayırır. Bunların düşünülecek ve değerlendirilecek olaylara karşı kişinin uzaktan bakış açısı veya perspektifi ile başlayan, daha sonra onunla ilgili zihninde yaptığı işlemler, muhakeme ve usul yöntemleri yahut prosedürleriyle devam eden, bu zihinsel muhakemeden sonra ortaya çıkan düşünce ürününün dil ile ifadesinde ortaya çıkan hataları ele alan ve son olarak da ifade edilen düşünceye karşı başkalarının cevaplarına tepki gösterirken gerçekleştirdiğimiz tepki veya reaksiyon yanlışlarını ele alan ardışık ve makul bir sıra düzeninin takip ettiği anlaşılmaktadır. Yanlışlar veya hatalardan bazılarını bu sıraya göre özetleyerek ele almak bize de makul gözükmektedir.²⁸

²⁸ Ruggiero, 2004, s. 86-91. Yaran, *İnformel Mantık*, kitabından naklen, s. 145.

Mantık Yanlışları

Sahte İkilem Yanlış

Sahte ikilem aslında öyle olmadığı halde muhatabın sadece iki seçeneği varmış gibi gösterilmesidir. Burada herhangi bir konu ile ilgili tek makul seçeneğin onu toptan kabul etmek ve karşısını da toptan reddetmek zorunluluğu varmış gibi hissedilir veya karşı tarafta durumun böyle olduğu izlenimi uyandırılır. Bu yanlış, en makul yaklaşımın belki de iki aşırı ucun herhangi birinde değil de onların ortasında bir yerde bulunabilme ihtimalini, daha ölçülü ve mutedil görüşleri benimseme olasılığını, her iki görüşü de kısmen kabul etme gibi seçenekleri bertaraf eder. Oysa çoğu zaman iki aşırılık arasındaki ölçülü ve dengeli görüşler, en makul görüşler olabilmektedir. Bu yanlışın klasik örneği, “Zebra siyah mıdır beyaz mıdır?” sorusudur. Kişi, ya siyah ya da beyaz demeye zorlanmaktadır. Oysa bunlardan birini seçme zorunluluğu olmadığı gibi, böyle bir tercih gerçeklere de uymamaktadır.²⁹

Bu yanlışla sahte ikilem yanlış adı da verilmektedir. Konu ile ilgili bir başka örnek şöyledir:

-Başkan George W. Bush Kongre ortak oturumuna şöyle hitap eder, (20 Eylül 2001)

- “Şimdi her bölgede her ülkenin alması gereken bir karar var. -Ya bizim yanımızdasınız ya da teröristlerin”.

Bu ifadede net bir şekilde yanlış ikilem hatasının yapıldığını görüyoruz. Seçenekler yalnızca bizim yanımızda olmak ya da teröristlerin yanında olmaktan ibaret değildir. Diğer bir seçenek de hiçbirinin yanında olmamaktır. Böylesi yanlış ikilemlerle karşı karşıya kalındığında, öncelikle sorunun bu ikilemli haliyle uygun bir soru olmadığını zira bu konudaki bütün seçeneklerin bu ikisinden ibaret olmadığını belirtmek, iki ucun dışındaki alternatifleri de ortaya koymak ve mümkün olan bütün alternatifleri hakkaniyetli bir biçimde değerlendirmeye almak gerekir.³⁰

²⁹ Yaran, *İnformel Mantık*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011, s. 146.

³⁰ Walton, 1993, s. 40-41; Ruggiero, 2004, s. 96, 134. Yaran, *İnformel Mantık*, kitabından naklen, s. 146.

Mutlakçılık Yanlışı

Mutlakçılık yanlışı, kuralların mutlak geçerli olduğu ve asla istisna kabul etmediği zannından doğan düşünce hatasıdır. Mutlakçılar, açık ve net kesin ve basit doğrular olmasını arzularlar ama hayatın her alanında böyle kesinlikler ve netlikler bulmak mümkün değildir. Özellikle toplumsal hayatta karşılaşılan pek çok sorunun cevabı açık uçlu, yoruma açık, karmaşık ve muğlaktır. Mutlakçılar aşırı derecede basitleştirilmiş acele genelleşmeler yapmaya, görüşlerini değiştirmeye karşı isteksizlik göstermeye ve kendi görüşlerini dogmatikçe savunmaya yatkındırlar. Bu hataya düşmemek için her konuda kesin, net ve basit bilgiler, cevaplar veya kurallar bulunabileceğini bilmek ve kabullenmek gerekir.³¹

Görecelik Yanlışı

Mutlakçılığın karşı kutbunu oluşturur. Mutlakçılar kuralların istisnası olabileceğini kabul etmek istemezken göreceliler de istisnaların var olmasının gerçekte hiçbir kural olmadığı anlamına geldiğine inanırlar. Her görüş istisnalı ve görece ise, hiçbir görüşün veya ahlaki değerın diğerinden daha iyi olmadığı, benimseyeceğin herhangi görüşün otomatik olarak doğru sayılacağı varsayılır. Bir kimse bir şeyin doğruluğunu veya iyiliğini ispat etmeye çalışsa relativist kişi buna itiraz eder. “Kimin doğrusundan bahsediyorsun?”. Benim doğrumun seninkinden farklı olmadığını nereden biliyorsun?” “Herkesin doğrusu kendine!” Relativizmin hatası epistemik (bilimlerin) veya etik (ahlaki) hakikatin keşfedilmediği, insanlar tarafından icat edildiği iddiasıdır. Oysa eleştirel ve mantıksal düşünce kapasitesine ve etik sorumluluk hissine sahip, temizi kirliden, sevabı günahı, vs. ayırt etmeyi çok önemser ve bunu mümkün görürler. Relativizm hatasından kurtulmak veya korunmak için, bazı görüşler, inançlar ve davranışların diğerlerinden daha iyi olduğunu ve bunlar arasında en iyiyi bulma gayretinde olmanın en insanca ve akıllıca tutum olduğunu zaman zaman kendine ve gerekirse ötekilere hatırlamak gerekir.³²

³¹ Yaran, *İnformel Mantık*, s. 146.

³² Ruggiero, 2004, s. 99. Yaran, *İnformel Mantık*, kitabından naklen, s. 147.

Düşünmeden Benimsemek Yanlış

Düşünmeden, doğru ve iyi olduğunu bilmeden, tembelliğimizden veya kendi düşüncemizi oluşturup savunmaktan korktuğumuzdan dolayı başkalarının düşündüğü gibi düşünmek, inandığı gibi inanmak yaptığı gibi yapmak, kalabalığa uymak, hatalı bir perspektif, yanlış bir tutumdur. Çünkü böyle yaptığımızda kendimizi başkalarıyla birlikte de olsa aldatılmaya, kandırılmaya ve sömürülmeye açık hale getirmiş oluruz. Nitekim reklamcılar, politik partiler, sosyal gruplar ve kulüpler bireylerin kendi başına düşünmelerinden ziyade fazla düşünmeksizin kendileri gibi düşünüp davranmalarını teşvik eden reklamlar ve propagandalar yaparlar. Oysa daha doğru olan her şeyden önce kendi kendine neyin doğru veya makul olduğunu sormak ve cevabı bulduktan sonra bulunduğunuz yerin çoğunluğun benimsediği bir yer mi azınlığın benimsediği bir yer mi azınlığın benimsediği bir yer mi olduğuna pek aldırmaksızın doğru bildiğiniz yolu takip etmektir. Bunu yapabilmek için de iç ve dış baskılara karşı durabilen bir huy geliştirmek ve geliştirmek ve kendi kararlarını kendin vermeye alışmak gerekir.³³

Bilgisizliğe Dayalı Yanlış

Bir önermenin doğru olduğunu bilmemek onun yanlış olduğunun kanıtı olarak alınır. Bu, tıpkı “Dünyanın güneş etrafında döndüğüne dair hiçbir delil görmüyorum, o halde dönmüyordur” diyen Orta Çağ adamlarının yaptığı hata gibidir.³⁴

Diğer bir örnekte şöyledir: Biri Yunan biri Mısırlı iki arkeolog, hangisinin daha gelişmiş bir medeniyetten geldiği konusunda tartışmaktadır. Yunan şöyle der: “Korint’te kazı yapılırken şehrin altına döşeli bakır kablolar bulduk. Bu M.Ö altıncı yüzyılda telefona sahip olduğumuzu kanıtlar!”

Ve Mısırlı cevap verir: “Pekâlâ, bizde Gize de antik kentin altını kazdık ve hiç kabloya rastlayamadık. Bu da onların çoktan

³³ Ruggiero, 2004, s. 97-98. Yaran, *İnformel Mantık*, kitabından naklen, s. 148.

³⁴ Thomas Cathcart; Daniel Klein, *Aristoteles ile Bir Karıncayı Washington’a Gider*, çev. Nihan Yeğengil, İstanbul: Pegasus Yayınları, 2011, s. 27.

kablosuz bağlantıya geçmiş olduklarının kanıtıdır!”

Aynı şekilde günümüz filozoflarından ve yeni ateistlerden Sam Harris agnostisizme karşı aynı şeyi vurgular; (agnostikler der ki) olumsuz kanıtlayamazsınız (buraya kadar iyi). Bilimin Yüce Tanrı'nın varlığını çürütmesinin bir yolu yoktur. (bu kesinlikle doğru). Ancak, fizikokimyacı Peter Atkins plüton gezegeninin yörüngesinde bir çaydanlık olduğu teorisi hakkında da aynı derecede agnostik olmamız gerektiğini ifade etmiştir. Bunu çürütemeyiz. Ancak bu yörüngede bir çaydanlık olduğu teorisinin, Tanrı'nın olmadığı teorisiyle eşit düzeyde olduğu anlamına gelmez.³⁵

Delillere Önyargılı Yaklaşım Yanlışı

Prosedür hatalarından biri kendi ön yargılarına uyan deliller aramak, onları seçip öne çıkarmak ve kendi önyargılarına göre çarpıtarak yorumlamaktır. Bu hatadan kaçınmak için önce kendi önyargına karşı olanların görüşlerini incelemek, daha sonra kendi görüşlerini destekleyenlerin delillerine bakmak yarar sağlayabilir. Ayrıca her zaman delillerin en makul yorumunu benimsemeye kararlı olmak ve bu yönde tutum geliştirmek faydalı olacaktır.³⁶ Örneğin; siyaset uzmanlarının ve politikacıların birçoğu Vietnam savaşından çıkarılması gereken derslerden bahseder. Melvin Laird, Başkan Richard Nixon'un dönemindeki savunma bakanı delillere bakarak şöyle bir ders çıkartmıştır “Size bağlı insanlara ihanet etmeyin.” “Görev İhmali” kitabının yazarı Binbaşı H. R. McMaster: “Askeri liderler başkanın savaşla ilgili görüşünü kabul ederek suç ortağı olmamalıdır” der. “Şerefiyle Kaçmak” kitabının yazarı eski büyükelçi Fransis Terry McNamara: “Korkakça Kaçmayın” der. Eski müşterek kurbay başkanları başkanı ve eski dışişleri bakanı General Colin Powell, Powell doktriniyle; “Askerî harekâta yalnızca son çare olarak başvurulabilir ve yalnızca ulusal güvenlik açıkça risk altında olduğunda yapılır. Güç kullanması gerekiyorsa, bu düşman tarafından kullanılan güce karşı ezici ve orantısız olmalı-

³⁵ Cathcart; Klein, *Aristoteles ile Bir Karıncayiyen Washington'a Gider*, ss. 29-30.

³⁶ Ruggiero, Vincent Ryan, 2004, *Beyond Feelings: A Guide to Critical Thinking*, New York: McGraw-Hill, s. 106, 136, Yaran, *İnformel Mantık*, kitabından naklen, s.148.

dır. Savaş için güçlü bir halk desteği ve net bir çıkış strajedisi olmadır” der³⁷

Çifte Standart Yanlısı

Çifte standart, kendi savunduğumuz görüşleri ve delilleri değerlendirenken başka, karşı çıktığımız görüşleri değerlendirirken başka standartlar veya kriterler kullanmaktır. Çifte standart sadece delilde değil kullanılan dilde de görülebilmektedir. Bunlardan kaçınmak için, değerlendirme kriterlerini baştan belirlemek ve sonra onları tutarlı ve kararlı bir biçimde bütün verilerin değerlendirilmesinde eşit ölçüde kullanmak gerekir.³⁸

Hemen Sonuca Varma Yanlısı

Bu hata, yeterli delil olmaksızın ve yeterince inceleme yapılmaksızın çabucak bir sonuca varmayı ifade eder. Bu huyda olanlar, örneğin bir adamın karısından başka bir kadınla bir taksiye bindiğini görseler, hemen, buradan onun metresi olduğunu çıkarırlar; oysa o, bu adamın bir yakın akrabası da olmuş olabilir. Ya da biri bu kişilerden birine selam vermeden geçse, hemen onun kibirli ve burnu büyük biri olduğu sonucunu çıkarırlar; oysa adamın o an çok acelesi olmuş veya onu görmemiş olması muhtemeldir. Bu hatadan kaçınmak için, tek bir sonuca karar vermeden önce bütün olası seçenekleri düşünüp değerlendirmek ve ondan sonra sonuçlardan birine karar vermek için yeterli delil olup olmadığına bakmak ve yeterli delil yoksa hiçbir yargıda bulunmamayı tercih etmek gerekir.³⁹

Aşırı Genelleştirme veya Aşırı Basitleştirme Yanlısı

Aşırı genelleştirme, bir grubun sadece bir kısmına uyan bir özelliği onların tamamına atfetmektir. Oysa deneyimlerimiz sınırlı ise iddialarımız da ona oranla sınırlı ve mütevazı olmalıdır. Örneğin eğer New York’a gittiniz ve birkaç kaba adamla karşılaştıysanız “Bazı New Yorklular kabadır” demeniz doğrudur ancak “New

³⁷ Cathcart; Klein, *Aristoteles ile Bir Karıncayıen Washington’a Gider*, s. 125.

³⁸ Yaran, *İnformel Mantık*, ss. 148-149.

³⁹ Ruggiero, Vincent Ryan, 2004, *Beyond Feelings: A Guide to Critical Thinking*, New York: McGraw-Hill, s. 108, 136. Yaran, *İnformel Mantık*, kitabından naklen, s.149.

Yorklular kabadır" veya hatta "Çoğu New Yorklular kabadır" demeniz doğru olmaz. Aşırı Basitleştirme ise karmaşık fikirleri daha kolay anlaşılacak şekilde basitleştirmek değil, bunu aşırı derece yaparak fikirleri tahrif etmek ve insanları yanlış yönlendirmektir. Örneğin "eğer öğrenciler öğrenmemişse, öğretmen öğretmemiştir" demek aşırı basitleştirmektir. Bu hatadan kaçınmak için yüzeysel fikirleri kabul etmeyi reddetmek ve olayları kendi doğal karmaşıklıkları içinde anlamaya gayret etmek gerekir.⁴⁰

Nedensel İlişki Yanlışı

Nedensel ilişki yanlışları bazen tümevarımsal bazen de istatistiki akıl yürütmelerinde görülebilir. İki olayın birbirine paralel gelişme göstermesi veya iki olayın karşılıklı olarak birbirini tetiklemesi gibi hususlar, tek yönlü olan neden-sonuç ilişkisi ile karıştırılmamalıdır. Örneğin, Kuzey Avrupa'daki leylek popülasyonu ile çocuk doğum oranı arasındaki istatistiki bir korelasyon görüldüğü iddiasından hareketle bu ikisi arasında nedensel bir ilişki olduğu sonucunu çıkarmak nedensel ilişki yanlısıdır.⁴¹ Sebep-sonuç yanlışı olarak da isimlendirilen bu yanlışın sıkça görüldüğü alanlardan biri de istatistiktir. Yani bir olgunun sayısal verisinin, sayısal veri olarak ifade edilen bir başka olgunun sebebi olarak varsayılmasıdır. Bu tekniğin önemli bir özelliği sayıların etkileyici kesinliği ile kandırılmış olmamızdır. Öyle bir sayı dizisinin aslında diğer sayı dizisi ile alakasız olduğunu idrak etmeyi ihmal edebiliriz. Benjamin Disraeli, İngiltere eski Başbakanı bir konuşmasında şöyle der:

- "Üç tür yalan vardır: yalanlar, lanet olası yalanlar ve istatistikler."

John Paulos, matematik profesörü ise şöyle der;

- "Tüm istatistiklerin %79,48'i hemen oracıkta uydurulmuştur."

Rita Mae Brown, feminist düşünür şöyle der; "Her 4 kişiden

⁴⁰ Ruggiero, Vincent Ryan, 2004, *Beyond Feelings: A Guide to Critical Thinking*, New York: McGraw-Hill, s.111, 136. Yaran, *İnformel Mantık*, kitabından naklen, s.150.

⁴¹ Yaran, *İnformel Mantık*, s. 150.

biri ruh hastalığından muzdariptir. Üç arkadaşınızı kontrol edin. Onlar iyiye o kişi sizsiniz demektir.” Sebep-Sonuç yanlışlarına başka bir örnek şöyle verilebilir: Melvin ölüyordu. Çok ama çok yaşlıydı hayatı boyunca çok cefa çekmişti. Karısı, Trudy yatağın kenarına oturmuş onun alnını siliyordu. Yetmiş yıldan uzun bir süre birlikte yaşamışlardı.

- “Söylesene Trudy, hani kıt kanaat geçindiğimiz o kriz günlerini hatırlıyor musun?” diye sordu.

Trudy - “Tabi ki hatırlıyorum. Bütün o zamanlarda senin yanındaydım” diye cevap verdi.

- “İki işte birden çalıştığım ve bir yandan da okula gittiğim savaş sonrası o fakirlik yıllarını hatırlıyor musun?”

- “Tabi ki. O zamanda senin yanındaydım, canım”

- “İşimi kaybettiğimde de yanımda mıydın?”

“Elbette, canım. Daima seninle oldum. Her zaman”

Melvin bir an sesiz kaldı sonra sevgi dolu karısına baktı.

“Bak, Trudy. Sanırım kötü şans getiren sendin.”⁴²

İstatistiklerle ilgili yanlış çıkarımlar olabileceğiyle ilgili bir örnek de şudur: Chicago üniversitesi ekonomisti Steven Levitt tarafından ortaya konulan en çok tartışma yaratan sebep-sonuç olgusu, Roe-Wade davasında kürtajın yasalaştırılması kararının suç oranında on iki ile on yedi yıl kadar sonra büyük bir düşüşe neden olduğu iddiasıdır. Levitt, istenmeyen çocukların istenene oranla daha sorunlu gençler haline geldikleri, suça ve uyuşturucuya daha yatkın oldukları çeklinde akıl yürüterek çoğu yokluk ailelerden olmak üzere istenmeyen çocukların ortadan kaldırılmasının potansiyel suçlu sayısını azatlığını savunur. Levitt’in argümanı yeterli koşul testinden geçemiyor çünkü suç oranlarının düşüşünde aynı süreçteki (1980’ler ve 90’lar) diğer muhtemel sebepleri göz önünde bulundurmamaktadır. Örneğin uyuşturucu tedarikindeki düşüşün sonucunda o zamanlar kokain kullanımı hızla azalmıştır.⁴³

⁴² Cathcart; Klein, *Aristoteles ile Bir Karıncayıen Washington’a Gider*, ss. 108-109.

⁴³ Cathcart; Klein, *Aristoteles ile Bir Karıncayıen Washington’a Gider*, ss. 115-116.

Tertip ve Taksim Yanlışı

Tertip ya da bileşim (bütünleme) yanlışı, makul gerekçelere dayanmaksızın, bir bütünün bazı parçalarının özelliklerinden bütünün özelliklerine geçme yanlışıdır. Örneğin, her bir oyuncu tek tek iyi oldukları için bir takımın oyunu kazanacağını savunmak bu hatayı gösterir. Çünkü oyuncular iyi olmasına rağmen aralarında işbirliği olmayabilir ve takım kazanamayabilir. Taksim ve Bölme Yanlışı da bunun tersidir. Örneğin, bir üniversitenin ve dolayısıyla oradaki öğretim üyelerinin iyi olmasından, oradaki her bir hocanın iyi olacağı hükmünü çıkarmak taksim yanlışı işlemektir.⁴⁴

Tez Ekleme Yanlışı

Eğer ortaya paradoksal bir önerme getirildiyse ve kanıtlaması zor ise, doğru ama doğruluğu çok da belirgin olmayan bir başka önermenin kabul edilmesi için muhalife sunulur ve sanki ispatı buradan çıkaracakmış gibi yapılır. Muhalif kuşkulandığı için yeni önermeyi reddederse, bu yargının saçmalığını gösterip zafer kazanmış oluruz; yok eğer önermeyi kabul ederse, şimdilik akıllıca bir şey söylemiş olmanın avantajıyla çabamızı sürdürürüz. Ya da buna bir önceki hileyi ekleyerek paradoksumuzu kanıtladığınızı iddia ederiz. Böylece bir şey yapabilmek için aşırı derecede utanmaz olmak lazımdır; ama bu hile yine de pratikte görülen bir şeydir. Bunları içgüdüsel olarak yerine getiren kişilerde vardır.⁴⁵

Sonuç Uydurma Yanlışı

Yanlış çıkarımlarla ve kavramları çarpıtarak, muhalifin tezin-den aslında olmayan ve hiç kastetmediği saçma ve tehlikeli önermeler zorlayarak çıkarılır. Böylece sanki o tezden kendi aralarında ya da kabul edilmiş gerçeklerle çelişen önermeler çıkıyormuş gibi görünür. Bu görünüşteki dolaylı çürütme, yani bir şeyi karşıtının saçma ya da olanaksız olduğunu göstererek ispatlama ya da neden olmayan bir şeyi neden gibi alarak yanıl[t]ma uygulamasıdır.⁴⁶

⁴⁴ Walton, *Informal Logic*, s. 23. Yaran, *İnformel Mantık*, kitabından naklen, s. 150.

⁴⁵ Arthur Schopenhauer, *Eristik Diyalektik*, çev. Ülkü Hıncal, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2012, s. 39.

⁴⁶ Schopenhauer, *Eristik Diyalektik*, s. 48.

Karşı Örnek Bulma Yanlışı

Karşı örnek yoluyla gerçekleştirilen bir tür yanıltır. Genel bir önermeye uymayan tek bir örnek ya da istisna ile iddia çürütülmüş sayılır. Mesela “Bütün geviş getiren hayvanlar boynuzludur” tezi sadece deveyi örnek göstermekle çürütülmüş olur. Örnek, bir genel doğrunun uygulanmaya çalışıldığı bir özel durumdur, bu durum o genel önermenin temel kavramı altında kapsanmak istenir ama onunla ters düşer ve böylece bütün önerme geçersiz olur. Ancak, bu arada hata da yapılabileceğinden, muhalifin getirdiği örnekler karşısında şunlara dikkat edilmelidir:

- 1) Getirilen örneğin doğru olup olmadığına bakmak: Bazı meselelerin tek doğru çözümü, ortada gerçek olmayan bir durumun olduğudur; mesela birçok mucize, hayalet öyküleri vb. böyledir;
- 2) Getirilen örneğin gerçekten öne sürülen genel doğrunun kavramı altında yer alıp almadığına bakmak: Bu bazen yalnızca görünüşte böyledir ve ancak keskin bir ayırımla açığa çıkar;
- 3) Getirilen örneğin öne sürülen genel doğruyla gerçekten çelişip çelişmediğine bakmak: Bu, çoğu zaman sadece görünüştedir.⁴⁷

Zayıf Benzetme Yanlışı

Bir benzetmede benzeyen ve benzetilen arasında birkaç ortak özellik bulununca bunların her yönden benzediği iddiasında bulunmaktır. Ancak güçlü ve zayıf benzetmeleri birbirlerinden ayırt etmeden önce, doğası gereği hiçbir benzetmenin mükemmel olmadığını anlamamız gerekir. Mükemmel olsaydı, benzerlik değil özdeşlik olurdu yani karşılaştırılan iki şey bazı yönlerden değil, her yönden birbirinin aynı olurdu. Bu nedenle, mutlak anlamda tüm benzetmeler bir bakıma zayıftır; yani kusurludur. Ancak bazı benzetmeler diğerlerinden çok daha zayıftır.

En zayıf benzetmeler aşağıdaki kusurlardan birine veya her ikisine birden sahiptir;

- 1) Karşılaştırılan şeyler veya olaylar arasındaki benzerliğin varsayılan temel noktaları belirsizdir.

⁴⁷ Schopenhauer, *Eristik Diyalektik*, ss. 49-50.

2) Benzerlikten yapıldığı varsayılan çıkarımlar uymuyordur.

Örneğin; -Otuz sekiz ayağı eksik bir kırkayak gibi odama süzüldü.⁴⁸

Zayıf benzetmelerin dikkat çeken bir özelliği de aşırı derecede duygulara hitap etmeleridir.

İfade Yanlışları

Duyguya Başvurma Yanlışı

Birçok yanlış tartışma esnasında rasyonel ve makul kanıtlar göstermek yerine merhamet, korku, coşku, grup dayanışması gibi duygulara başvurmakla ilgilidir. Günlük bireysel tartışmalardan politik tartışmalara, dini veya felsefi tartışmalara, oradan ekonomik pazarlar ve reklamcılığa kadar hayatın birçok alanında rasyonel kanıtlar ve gerekçeler yerine duygulara başvurulduğu görülür. Örneğin, ödevini zamanında teslim etmeyip geç veren bir öğrenci bunun kabul edilmesi için öğretim üyesini ikna etmeye çalışırken, fakir olduğu için öğrenciliğin yanında çalışmak zorunda da olduğunu, eşinin kendisini terk ettiğini, köpeğinin öldüğünü, babaannesinin çok hasta olduğunu ve bunların hepsinin ödev teslim zamanında üst üste geldiği gibi duygusal gerekçelere başvurduğunda, duyguya başvurma hatasını merhamete başvurma, acındırma ya çalışma türünü kullanmaktadır. Duygular, kanıtlamanın yönünü değiştirebilmekte ve bu yüzden de bazen ilgisizlik, ilişkisizlik, konu dışılık yanlışları kategorisine sokulmaktadır. Fakat bazen de tartışmanın sadece sapması değil zamanından önce bitirilmesine yol açmaktadır. Bu durumda ilgisizlik değil, zamanından önce bitirme hatası veya hilesi yapılmış olmaktadır.⁴⁹ Yeri geldiğinde duygulara başvurmak elbette yanlış değildir. Burada yanlış olarak belirtilen, rasyonel tartışmalardan, ciddi eleştirilerden kaçmak amacıyla veya savunduğu görüşü rasyonel anlamda temellendirmeye ilişkin ispat yükünden kurtulmak arzusuyla duyguya başvurmak veya popüler dilde “duygu sömürüsü yapmak” veya

⁴⁸ Cathcart; Klein, *Aristoteles ile Bir Karıncayı Washington’a Gider*, s. 48.

⁴⁹ Walton, *Informal Logic*, s. 20, 82, 107. Yaran, *İnformel Mantık*, kitabından naklen, s. 151.

“dramatize etmek” denilen türde haddinden fazla duygusal abartıya kaçmakla yapılan hata, hile veya yanlışlıştır.⁵⁰

Tehdide Başvurma Yanlışı

Bir görüşün kabul ettirilmesi için uygun ve yeterli kanıtlar, güçlü ve konuyla ilişkili deliller göstermektense, güce ve tehdide başvurma, gözdağı vermeye ve sindirmeye çalışma taktikleri de duyguya başvurmaya benzer yönleri de olan bir başka yanlış türüdür. Bunlar genellikle bir görüşü desteklemek için gösterilebilecek sağlam deliller olmadığında bu durumu gizlemek için başvuru- rulan yanlış yollardır. Yukarıda, her tür duyguya başvurmadan ziyade duygu sömürsü yapma anlamındaki duygusallaştırmanın yanlış olduğunu belirttiğimiz gibi, burada da tartışma esnasında makul bir dille gelecekte olabilecek bir tehlikeyi hatırlatma veya uyarı türündeki tehditlerin her zaman başlı başına yanlış sayılabileceğini burada yanlış sayılanın daha ziyade bu tür gerekçe-lerin abartılması, istismar edilmesi delilsizliğin gizlenmesine gerekçe yapılması, kişilerin görüş ve delillerini ortaya koymaktan vazgeçirilmeye çalışılması gibi hatalı hususlar olduğu belirtilmelidir.⁵¹

Karmaşık Soru Yanlışı

Karmaşık soru yanlışı, hatası veya hilesi, sorulan bir soru, muhatabı istemediği veya daha sonra pişman olacağı cevabı vermeye ya da soruyu soranın görüşüne uygun cevap vermeye zorlayacak tarzda soru sorulduğunda ortaya çıkar. Bundaki aldatma stratejisi, tartışmanın bir sonraki aşamasında onu yenmek için kullanılabilecek bazı kabulleri onun kendisine söyletmek için cevap verecek kişiyi tuzağa düşürmeye veya kafasını karıştırmaya çalışmaktır. Bunun klasik örneği “Eşini dövmeyi bıraktın mı sorusudur”. Bu sorunun muhatabı ne şekilde cevap verirse versin sınırlı bir duruma düşecektir; zira sadece iki alternatifli olup, “evet veya hayır” ile uygun bir biçimde sorulmuş olan bu soruya cevap veren kişi, her iki durumda da bir eşi olduğunu ve onun en azından geçmişte dövdüğünü kabul etmiş olmaktadır. “Evet” dediğin-

⁵⁰ Yaran, *İnformel Mantık*, s. 151.

⁵¹ Walton, *Informal Logic*, s. 20. Yaran, *İnformel Mantık*, kitabından naklen, s. 152.

de bıraktım ama geçmişte dövmüştüm anlamı “hayır” dediğinde “geçmişte dövdüğü gibi şimdi de dövmeye devam ettiği” anlamı çıkmaktadır. Bu tür sorulara başka örnekler vermek mümkündür:

Her zaman yalancı mıydın yoksa şimdi mi başlıyorsun?

Hükümet fonlarını ahlaki olmayan şekilde kullanmak suretiyle elde ettiğin parayla karlı yatırımlar yaptın mı?

Yukarıda açıklanan birinci örnekteki soruyla karşılaşan kişi “her zaman” da dese, şimdi başladım da dese, yalancılıkla suçlanmamaktan ve itibar kaybetmekten kurtulamayacaktır. İkinci örnek soruya cevap veren kişi, “evet” değil, “hayır” cevabını bile vermiş olsa, bu cevabı bekleyen kişi diyalogu şöyle sürdürebilecektir. Öyleyse hükümet fonlarını ahlaki olmayan şekilde kullandığını kabul ediyorsun. Sizi hemen istifaya davet ediyorum. Hükümet fonlarını ahlaki olmayan şekilde kullanmanın işten kovulmak için yeterli bir neden olduğunu bilmiyor musunuz?

Karmaşık soru yanlşının bazı türlerinde amaç karşıdakini istemeyeceği bir cevap vererek tuzağa düşürmek değil, soruyu soranın görüşünü desteklemeye meylettirecek tarzda sorulur. Karşıdakinin kendi görüşünü etki altında kalmadan belirtmesine imkân vermediği için bu tür sorularda bir tartışma taktiği olarak bazı kişilerce kullanılsa da mantıksal açıdan yanlış sayılır.

Kar siyah mıdır yoksa sen de beyaz olduğunu sanan aptallardan mısın?

Pasifizm niçin ahlaken yanlıştır?

Bu soruları soran kişinin amacı muhatabını tuzağa düşürmek değil, yanına çekmeye çalışmaktadır; ama yeterince düşünmesine ve kendince cevap vermesine fırsat vermeden bunu yapmak istemektedir. Hatalı olan da sorunun sorulması değil, aşırı ön yargı yüklü olması ve karşıdakine eşit fırsat tanımamasıdır.

Tartışmalarda karşı tarafın sorduğu sorulara cevap verirken çok dikkatli olması gerekir. Çünkü bu soruların çok büyük bir kısmı ve hatta tamamı, bir şey öğrenmek için değil, alınan cevabı aleyhte kullanmak için sorulmaktadır. Bu yüzden cevap verirken, muhatabın eline koz vermemeye, onun tuzağına düşmemeye

dikkat etmek gerekir. Bu tür sorulara “evet” ya da “hayır” demeden cevap vermek ya da duruma göre soruya soruyla cevap verme yoluna gitmek ve böylece ispat yükünü karşı tarafa atmak yahut da ilk olarak sorulan sorunun sorulma biçimini sorgulamak daha uygun olabilir. Ayrıca önyargı yüklü ve daha baştan kendi tarafına çeken sorular karşısında da önce sorunun sorulma biçimini sorgulayıp düzeltmeli, daha sonra uygun görülen cevap verilmelidir. Başka bir deyişle, bir tartışma esnasında bir soru ile karşılaşıldığında önce o sorunun bir soru yanlışı, soru hilesi taşıyıp taşımadığı düşünülmeli, hile olduğu kanaati oluşmuşsa bunun ne tür hile olduğu değerlendirilmeli ve gerekirse bu durum açıkça belirtilmeli ondan sonra eğer cevap vermek gerekli görülüyorsa, sorunun düzeltilmiş haline uygun bir biçimde cevap vermeye geçilmelidir.⁵²

Uygun Olmayan Otoriteye Başvurma Yanlışı

Otoriteye başvurma normal şartlar altında meşru bir tartışma ve kanıtlama yolu olmakla birlikte, yanlış olan, otoriteye karşı çıkmaya cesaret edilemeyeceği varsayımıyla uygun olmayan otoritelerin uygun olmayan yerlerde aldatıcı bir taktik olarak kullanılarak uzman görüşüne güvenin istismar edilmesidir. Eğer otoriteye başvuru, otorite sayılan kişinin uzmanlık alanının dışındaysa, bu tür bir kanıt sorgulamaya açık sayılır ve hatalı bir kanıtlama girişimi olarak eleştirilebilir. Örneğin büyük bir fizik otoritesi olan Einstein’in ekonomik veya politik konularda güvenilir otorite olarak gösterilmesi, uygun olmayan otoriteye başvurma yanlışıdır. Otorite ve uzman gibi kelimelerin “uzmanlara göre” gibi ifadelerle başlayan cümlelerde çok genel ve belirsiz anlamda kullanılması da uygun olmayan otoriteye başvurma yanlısının bir başka türü sayılır. Ünlü film yıldızlarının, futbolcuların vb. yiyecek içecek, giysi, vb. reklamlarında otorite gibi gösterilmeleri de, bu yanlısın bir başka türlerindendir. Dolayısıyla, bazı durumlarda meşru ve hatta kaçınılmaz olan otoriteye başvurma yöntemiyle yanıltılmamak için, otoritenin konuşulan konu ile ilgili alanlarda gerçekten otorite olup olmadığı, o alandaki başka otoriteler ile aralarında görüş

⁵² Walton, *Informal Logic*, s. 19-59. Yaran, *İnformel Mantık*, kitabından naklen, s. 153.

ayrılıkları bulunup bulunmadığı, otoritenin görüşünün o konudaki öteki güvenilebilir görüşlere uygun olup olmadığı gibi sorgulamalar yapılarak diyalog sürdürülmelidir.⁵³

Eş Sesli Lafız Yanlışı

İki veya daha fazla anlama gelebilen eş sesli kelimelerin aynı kanıtlama süreci içinde farklı anlamlarda kullanılmasıyla yapılan bir kelime, oyunu yanlışdır. Örneğin İngilizcede *end* kelimesi hem amaç hem son anlamına gelir. Bundan hareketle oluşturulan şu örnekte söz konusu hata işlenmektedir.

Mutluluk hayatın amacıdır (*end*).

Hayatın sonu (*end*) ölümlüdür.

O halde, mutluluk ölümlüdür.

Bu yanlışın yapıldığını göstermek için iki ayrı anlamıyla kullanılan kelimeyi belirlemek ve bu anlamlardan biri ilgili bağlamla uyumlu ve birbiriyle tutarlı iken, bir diğerrinin uyumlu ve tutarlı olmadığını göstermek gerekir.⁵⁴

Yuvarlak Konuşma Yanlışı

Yuvarlak Konuşma Yanlışı, bir ifadeyi doğru kılan tüm içeriği yeniden biçimlendirmek ile yapılan yanlıştır. Örneğin; Üç beysbol hakeminin verdikleri kararları tartıştıkları düşünüldüğünde;

1. Hakem: Ben gördüklerime göre karar veririm!
2. Hakem: Ben ne olduysa ona göre karar veririm!
3. Hakem: Ben karar verene dek onları hiçtir.

3. hakem gerçekliği uygun gördüğü şekilde tanımlamanın kendi yetkisinde olduğunu anlayan adamdır ve bu yanlış en güzel şekilde gerçekleştirmiştir.⁵⁵ Bu yanlış aynı zamanda; *Teksas'lı Keskin Nişancı* yanlış da denmektedir. Bu yanlış bu ismin verilmesinin sebebi şöyle açıklanır: Evin ambarının kapısına ateş edip bir dizi delik açarsınız ve sonra etrafına bir hedef çizersiniz. "Gördüğünüz mü çocuklar? Her seferinde tam isabet!" Size bahşedilen bu

⁵³ Walton, *Informal Logic*, s. 172-97. Yaran, *İnformel Mantık*, kitabından naklen, ss. 154-155.

⁵⁴ Yaran, *İnformel Mantık*, ss. 155-156.

⁵⁵ Cathcart; Klein, *Aristoteles ile Bir Karıncayıen Washington'a Gider*, s. 19.

sonucun öteden beri hedeflediğiniz şey olduğunu söylersiniz. Böylelikle başarısızlık başarıya dönüşmüştür. Başka bir örnekte: Teksas'ın güneyindeki Armstrong Çiftliği'nde ev sahibi Harry Whittigton'ı saçmayla yüzünden, boynundan ve göğsünden vurduktan sonra Cheney'in, "Bu bizim önce vur, soruları sonra sor tarzındaki dış politikanızın doğruluyor" demesine benzer.⁵⁶

Kanıtı Varsayma Yanlışı

Kanıtlanması gereken şeyi varsayarak gizli bir kanıtı varsayma yapılır. Bunun yolları şunlardır:

1) Başka bir isim kullanarak, örneğin "onur" yerine "itibar", "bakirelik" yerine "erdem" vb. ya da birbirinin yerine geçen kavramlarla, örneğin "omurgalı" yerine "kırmızı kanlı hayvanlar" denilir.

2) Tartışmalı bir noktayı kabul edilebilir bir genellemeye katarak, mesela tıbbın belirsizliklerle dolu olduğunu ileri sürerken tüm insanlar bilgisinin belirsizliğini varsaymaktır.

3) Eğer tersine iki şey birbirinden çıkarsamıyor ve bunlardan biri kanıtlamak isteniyorsa, diğeri varsayılır;

4) Eğer genel bir önerme ispatlanacaksa her bir tekil önermenin kabul edilmesi ile sağlanır.⁵⁷

İsim Seçme Yanlışı

Bir kişinin bir şeye karşı duygusal tutumu, ona işaret etmekte kullanılan terimler kullanılarak sık sık ve kolayca etki altına alınabilir. Daha pozitif terim kullanımı bir şeyi normal kullanılan kelimelerin kullanılmasına oranla daha az negatif görünmesini sağlayacak daha pozitif veya nötr bir kelime ifade etmektir. Örnek olarak "sivil ölümler" terimi yerine "yan hasar" teriminin kullanılması verilebilir.⁵⁸ Bu yanlış hakkında bir başka kitapta "Çakallık" ismi kullanılarak şu açıklamada bulunulmuştur: Bu yanlış genellikle insanın yüzüne karşı yapılır ve bir terim gözlerinizin önünde daha

⁵⁶ Cathcart; Klein, *Aristoteles ile Bir Karıncayıen Washington'a Gider*, s. 21.

⁵⁷ Schopenhauer, *Eristik Diyalektik*, s. 22.

⁵⁸ Yaran, *İnformel Mantık*, s. 176.

hafif veya daha yumuşak bir terim ile yer değiştirir. Bu ustaya kullanıldığında yapılan hileyi anlayamazsınız örneğin; Avrupa’da ve günümüz Türkiye’sinde isteğe bağlı kürtaj taraftarlığı kadın hakları ya da tercih yanlıları olarak ortaya çıktılar. Hâlbuki burada gizlenmiş olan şey çocuğu anne karnında öldürmektir. Doğal olarak kendilerine çocuk öldürme taraftarları demeyeceklerdir. İşte burada ortamı bulanıklaştırıp, belirsizleştirerek diğerlerine oradan uzaklaştırıp hedefe ulaşma çabası vardır. Başka bir örnek ise, bir adam ana caddede yürürken onu durdurup “Rappaport! Sana ne oldu böyle? Sen kısa boylu, şişman bir adamdın. Oysa şimdi uzun boylu, zayıf bir adam olmuşsun. Eskiden iyi giyinen, temiz bir adamdın. Şimdi ise saçın, sakalın birbirine karışmış”.

Diğer adam “Ben Rappaport değilim” der. Ve adam cevabı yapıştırır “Demek adını da değiştirdin!”

Cumhuriyetçi bir danışman olan Frank Luntz,” İşe yarayan sözler” adlı kitabında politikacılara şunları tavsiye eder: Telefon dinleme yerine elektronik sinyal alma, sondaj çalışması yerine enerji araştırması, vergi reformu yerine vergi mevzuatında sadeleştirme⁵⁹ denilerek güzel bir aldatmaca yapılabilir.

Reaksiyon Yanlışları

Konu Dışılık Yanlışı

Konu dışılık, konuyu saptırma, değiştirme veya ilgisiz sonuca götürme yanlışı, tartışma ilgisiz bir yöne kaydırıldığı veya kanıt alakasız bir sonucu ispatlamaya doğru yönlendirildiği, konu veya kanıt saptırıldığı zaman ortaya çıkar. Öne sürülen kanıt geçerli olabilir ancak buradaki sorun veya yanlışı, öne sürülen kanıtın asıl tartışılmakta olan konuyla ilgisinin olmaması, o konunun dışına çıkılmış olunmasıdır. Örneğin bir mahkemedeki ceza davası duruşmasında cinayetle suçlanan bir sanık aleyhinde konuşan savcı cinayet işleminin korkunç bir suç olduğunu çok başarılı bir biçimde savunabilir. Ne var ki, kanıtlamanın bu doğrultuda götürülmesi duygusal olarak etkileyici olabilirse de, eğer avukatın amacı sanığın cinayet işlemekten suçlu olduğunu kanıtlamak ise yapılan

⁵⁹ Cathcart; Klein, *Aristoteles ile Bir Karıncayıen Washington’a Gider*, s. 36.

konuşma amaçlanan sonuçla doğrudan ilgili değildir, amaçlanan konudan sapılmış, dikkatler yanıltıcı bir biçimde başka tarafa doğru yönlendirilmiştir. Akıllıca ve usulünce yapılan bir ikna konuşması yahut diyalogunda tarafların görevi öne sürdüğü tezin ispatlanmasına odaklanmak ve konu dışına çok fazla çıkmamaktır. Eğer karşı taraf öne sürülen kanıtlar karşısında zor durumda kaldığını anlayarak konuyu saptırmaya ve ilgisiz yönlere çekmeye çalışıyorsa bu durumun gözden kaçmadığı gösterilerek asıl konuya gelip öncelikle onun sonuca bağlanması gerektiği hatırlatılmalıdır.⁶⁰

Konuyu saptırma yanlısında muhatabın veya dinleyicinin dikkatini tehlikeli bir konudan başka bir tarafa çekmek için başka bir konu öne sürme bulunmaktadır. Diğer örneği incelediğimiz de;

Röportajcı: muhalifiniz göçmenlik reformunu savunuyor. Ona katılıyor musunuz?

Aday: Sanırım bu büyük ulusun karşı karşıya olduğu daha önemli sorun, terörizm sorunudur. Bu sorunun üstesinden nasıl geleceğimizi size anlatayım.

Dikkatin çekildiği yön ne kadar ilginçse, bu taktik o kadar başarılı olur. Bu yanlışıktan kaçınmak isteyen kişi, konunun değiştirildiğini belirtmeli ve muhatabı asıl konuya davet etmelidir. Bu yanlıs ve yanıltmaca türü, şu Temel fıkrasında görülmekte, Fadime'nin evlilik isteği, Temel'in yaşlılığa dayalı konu dışılık hilesiyle savuşturulmaktadır:

Fadime (Temelle 10 yıl resmi nikâhsız yaşadıktan sonra);

-Temel biz artık evlensek diyorum.

Temel: Fadime, bu yaştan sonra bizi kim alır?⁶¹

Asıl meselenin göz ardı edilmesi ve kişinin konunun özünü saptırarak kendi işine yarayacak başka bir argümanla olayı kapatmaya çalışması bu yanlısın yapılmasının önemli bir sebebidir. Bir başka örnek olarak şunu verebiliriz; Bir adam akşam yürüyüşüne

⁶⁰ Walton, *Informal Logic*, s. 19-20, 65. Yaran, *İnformel Mantık*, kitabından naklen, ss. 154-155.

⁶¹ Yaran, *İnformel Mantık*, ss. 157-158.

çıktığında arkadaşı Joe'yu bir sokak lambasının altında elleri ve dizleri üzerine çökmüş halde görür;

- "Ne arıyorsun Joe?" diye sorar.

Joe - "Arabamın anahtarını düşürdüm" diye cevap verir.

"Tam burada mı?"

- "Hayır, şuradaki çalılarda. Ama burada ışık daha iyi."

"Burada ışık daha iyi" olgusunun yaygın bir örneği medyadaki günlük borsa raporlarında görülür. Ekonominin o gün nasıl gittiğinden bize haberdar ediyormuş gibi görünür, fakat her ekonomist size bu raporların ekonomik tablonun bütününün yalnızca bir kısmını gösterdiğini söyleyecektir. Örneğin, o gün yoksulluk seviyesinin altında kalan veya işini kaybeden Amerikalı sayısı hakkında günlük bir rapor duymayız. Bunun nedeni sadece politik yönlendirmeler değildir; ölçmeleri daha zor olduklarından bu rakamların günlük verilerinin mevcut olmamalarıdır. New York Borsası'nın Büyük Paneli'ndeki rakamları okumak çok daha kolaydır. Orada ışık daha iyidir!⁶²

Kişinin Kendisini Eleştirme Yanlışı

Belki en yaygın informel yanlış, kişinin kendisini eleştirme yanlış ya da daha kısa bir ifadeyle "kişiye karşı" yanlıştır. Bu yanlışta, savunulan görüşe karşı çıkmak yerine onu savunan kişiye karşı çıkma onun karakterine, sahip olduğu bazı özelliklere veya yaptığı bazı işlere dikkat çekerek, aslında bu özelliklerle doğrudan ilişkili olmayan bir konudaki görüşüne karşı çıkma yanlış işlenir. Bu yöntem, mantık açısından yanlış sayılmasına karşın, günlük tartışmalarda oldukça etkili olduğu için birçok kişinin sıklıkla başvurduğu bir yoldur. Diğer yanlış türlerinde belirttiğimiz bir hususu burada da tekrar etmeye yarar vardır. Burada yanlış diye belirtilen şey, her zaman için geçerli olmaktan ziyade belli durumlarda yanlış olan bir tutumu belirtir. Tartışılan konu doğrudan doğruya kişinin karakteri ve güvenilirliği gibi hususlarsa, bu bağlamda kişinin karakterine eleştiriler yöneltmek ve onun geçmiş davranışlarından örnekler vererek güvenilir biri olmadığını savunmak, bura-

⁶² Cathcart; Klein, *Aristoteles ile Bir Karıncayıen Washington'a Gider*, ss. 24-25.

da bahsedilen türden bir yanlış değildir. Burada yanlış sayılan, muhatabın kişiliği ile doğrudan ilgisi olmayan bir konuda tartışma yaparken ve tartışılan konu ile ilgili kanıtlar öne sürmek yerine onun kişiliğine saldırıya geçmektir. Kişiyi karşı yanlısının bazısında kişinin karakterine, bazısında özel durumlarına ve tarafsız olmadığının ve benzeri yönlerine karşı çıkılır. Mary buna karşı çıkıyor; fakat o Afrika kökenli olduğu için, onun görüşü çürüktür.⁶³

Sen de Yapıyorsun Yanlış

Kişiyi karşı yapılan yanlışların bir çeşidi de sen de yapıyorsun yanlısidir. Bu yanlışta muhatabın karşı çıktığı görüşü kendisinin de yaptığı, bir anlamda ikiyüzlü olduğu, dolayısıyla öne sürdüğü görüş ve kanıtlara itibar edilemeyeceği gösterilmeye çalışılır. Ancak burada asıl üzerinde durulması gereken onun öne sürdüğü kanıt olması gerekirken bunun üzerinde durulmayıp bu hatayı onun da işleyip işlemediği üzerinde durulması tartışmanın yine kanıttan ziyade kişiyi karşı yöneltmesi hatasının bir türünün işlendiğini göstermektedir ve buda hata sayılır. Bunun gündelik hayatta karşılaşılabilecek örneklerden biri, sigara içmeye başladığı anlaşılan çocuğuna sigara içmenin zararlarını, sağlığa olumsuz etkilerini tek tek anlatarak izah etmeye çalışan anne babaya karşı çocuğun, öne sürülen kanıtları değerlendirerek cevap vermek yerine şu kısa cevabı tercih etmesidir: “Siz kendiniz de içiyorsunuz!” Bu elbette tümüyle alakasız ve yanlış bir cevap değildir. Ama onu yanlış kılan, anne babanın kanıtları değerlendirilmeden buna geçilmesidir. Önce sağlıkla ilgili öne sürülen kanıtlar değerlendirip babasının niçin sigara içtiğini sorgulasa bu hata işlenmiş olmazdı. Kişiyi karşı çıkmanın bir türü olan “sen de, siz de” karşılığının hata olması, karşı tarafın kanıtlarının gücünü hissedince minderden kaçma bahanesine dönüşünce ya da kanıtın gücünü kanıt kullanmaksızın düşürmeye çalışınca ortaya çıkmaktadır. Bu hata politikacılar arasında da sık görülür. Şöyle bir örnek verilebilir:

Tony Blair sürekli küresel ısınmaya karşı duyarlı olmamız gerektiğini söylüyor, ama kendisi de daima jumbo jetler ile uçuyor;

⁶³ Yaran, *İnformel Mantık*, ss. 157-158.

dolayısıyla bu konuyu fazla önemsememek gerekir.

Bu kanıt yanlış bir akıl yürütme içermektedir; zira eğer küresel ısınma ile ilgili Blair'in kanıtları inandırıcı ise onun kendisinin de soruna katkıda bulunup bulunmaması kanıtlarının güçlülüğü ile fazla ilişkili değildir. Önemli olan kişiler değil kanıtlardır. Kanıtlar sağlamsa, onu savunan kişilerin karakteri de kanıtın gösterdiği doğrultuda hareket edip etmemeleri de kanıtın kendi içinde sağlamlığı ile ilişkili değildir ve bunlardan dolayı geçersiz sayılmazlar. Muhatabımızın şu veya bu türde bir kişiye karşı yanlış işlediği fark edildiğinde, bu hatayı işlemekte olduğunun farkında olduğu belirtilerek, karakter ve zekâ gibi hususlar ile öne sürülen kanıtlar arasında özel bir ilişki olmadığı hatırlatılarak, onun sağlam veya inandırıcı kanıtlarımıza karşı çıkmak istiyorsa, bu kanıtları değerlendirilse ya da başka karşı kanıtlar öne sürerek bize karşı çıkmasının daha doğru olacağının hatırlatılmalıdır.⁶⁴

Yansıtma Yanlış

Kişinin kendisine eleştirme yanlışlarının çeşitlerinden bir diğeri "senin ananda öyle" adıyla da kullanılan yansıtma dediğimiz yanlıştır. Bu yanlış günlük dilde sıkça kullanılan birkaç örnek verebiliriz.

Sokakta oynayan iki çocuktan biri diğerine şöyle der:

- "Ben seninle oynamam! Senin baban içki içiyormuş." (Peki, burada çocuğun suçu var mı?)

Diğer bir örnekte:

Dini konularda bilgisizce (biraz da art niyetlice) kameralar karşısında açıklama yapan bir gazeteci kendini ispat adına din adamına şöyle söyler:

- "Hocam! Benim büyük büyük dedem memleketin en büyük imamlarından biriydi"

(Peki, bu neyi ispatlar?)

Görüldüğü gibi bu yanlış bazen karşıdakini rencide etmek için kullanıldığı gibi bazen de kişinin kendisini ispat etmek adına da

⁶⁴ Crews-Anderson, Timothy A. 2007, *Critical Thinking and Informal Logic*, Tirril: Humanities-Ebooks s. 50-52. Yaran, *İnformel Mantık*, kitabından naklen, ss. 159-160.

kullanılmaktadır. Konu ile öne sürülen argüman arasında hiçbir bağlantı olmamasına rağmen bu yanlış kişiyi desteklemiş gibi görülmektedir. Günümüzde bazı bölgelerimizde güdülen kan davaları da temelde bu yanlıştan kaynaklanmaktadır. Nesilden nesile devam edebilen bu yanlışlar insanların hayatını karartmakta, belki de sebebini bile doğru dürüst bilmedikleri bu davanın yolunda ömürleri çürüyüp bitebilmektedir.

Etiketleme Yanlışı

Muhalifin karşımıza çıkardığı bir iddiayı kısa yoldan saf dışı bırakmak ya da en azından üzerine şüphe gölgesi düşürmek için onu nefret edilen bir kategoriye dahil ederiz. İddianın bu kategoriye sadece hafif bir benzerlik veya başka iğreti bir bağlantı içinde görünmesi yeterlidir. Mesela “bu yapılan hainliktir, zalimliktir, utanmazlıktır” sözü gibi. Bunu yaparken iki şey varsayılır:

1) Bu iddianın gerçekten söz konusu kategoriye özdeş olduğu veya en azından onun içinde yer aldığıdır.

2) Bu kategorinin önceden çürütülmüş olduğu ve doğru tek bir kelime bile içermediğidir.⁶⁵

Korkuluk Adam Yanlışı

Korkuluk adam veya bostan korkuluğu yanılsı, muhatabın görüşünün reddedilmesi veya bertaraf edilmesi daha kolay olacak şekilde kötü yansıtılması, abartılarak sunulması, tahrif edilerek belirtilmesidir. Gerçek bir adama nispet ile kargaları ürkütmek için bahçe kenarına yapılmış içi saman dolu, ceket giydirilmiş ve şapka takılmış korkuluk ne kadar gerçekten uzaksa ve bir tür hile ise, bir kişinin güçlü kanıtını önce zayıf gösterip sonra o zayıf halini çürütmek de informal bir kanıtlama yanılsı veya hilesi sayılır. Bu hilede muhatabın savunduğu görüş, gerçek gücü ve delilleri ile değerlendirilmeden eleştirilip gözden düşürülmüş olur. Bu taktik ile karşılaştığını anlayan kişi, kendi delillerinin karikatürize edilmesine izin vermemeli, delillerini en güçlü ve somut hali ile yeniden ortaya koymalıdır.⁶⁶

⁶⁵ Schopenhauer, *Eristik Diyalektik*, s. 64.

⁶⁶ Yaran, *İnformel Mantık*, s. 160.

Kaygan Yamaç Yanlışı

Kaygan yamaç yanlışı, karşı tarafın önerisi veya görüşünün, birbiri ile bağlantılı sonuçların kaçınılmaz bir biçimde birbirini izlemesi sonucunda büyük bir felaket ile karşılaşacağı şeklinde bir itiraz veya eleştiridir. Burada, atılan adımların kaygan bir yamaçtan aşağı kayılmaya başladığında bir daha kolay kolay durdurulamayacağı gibi, bir öneriyi kabul etme yönünde atılacak ilk adımın da kaçınılmaz bir şekilde ilk adımı izleyecek çok daha büyük felaketlere yol açacağı ve durdurulmasının kolay olmayacağı ve hatta imkânsız olacağı savunulur. Bu tür savunma yeterli delillerle dayanmaksızın yapıldığında kaygan yamaç yanlışı yapıldığı söylenir. Örneğin, yasalara uygun bazı durumlarda kürtaja izin verilebileceği görüşü, böyle bir adımın atılmasının insan hayatına saygının kaybedilmesine yol açacağı, bu saygının kaybının da bir süre sonra, ekonomiye katkısı olmayan insanların elimine edileceği toplama kamplarına yapılmasıyla neticeleneceği iddiasıyla eleştirilmeye çalışıldığında kaygan yamaç yanlışı yapılıyor demektir.⁶⁷

Gerçeğin Yeniden Tanımlanması Yanlışı

Bu yanlış, siyasetçilerin oldukça sık başvurduğu bir yanıştır. Politikacılara ve siyaset uzmanlarının cesaretini, düpedüz ortaya koydukları bir çelişki yakalandığında, bunları ele alış biçimlerinden daha çarpıcı olarak hiçbir şey gösteremez. Evet, bazen “hatalar yapılmıştır” diye itiraf ederler, tam olarak hataları yapanın kim olduğu sorusunu göz ardı etmeyi ihmal etmezler. Ve zaman zaman yanlış tetiklenen bir sinapsın herhangi bir masum kurbanının başına gelebileceği gibi nörolojik bir sürçmeyi öne süren “yanlış söyledimi” sunarlar. Ancak bu oldukça zayıf bir bahanedir. Mantık hatalarını bilenler bu tür bahanelere başvurmaz onlar yeni bir hileye başvururlar. Gerçeğin kendisinin tanımına ve değiştirdikleri bu tanımlarla ne hata yaptım demeleri gerekir nede dilleri sürçmüş olur bilakis mutlak doğruyu anlattıklarını söylerler. Amerikan eski başkanı Ronald Reagan yaptığı epistomolojik savuşturmayı örnek olarak sunuyoruz. Biz rehinelere karşılık silah veya herhangi başka

⁶⁷ Yaran, *İnformel Mantık*, s. 161.

bir şey takas etmedik-Tekrar ediyorum, bunu yapmadık- ve yapmayacağız. Ronald Reagan, 13 Kasım 1986.

Rehinelere karşılık silah takası yapmak üzere Humeyni'yle iş birliği yapma niyeti taşımadığımı söylemeliyim. Ronald Reagan, 6 Aralık 1986.

Birkaç ay önce, Amerikan halkına rehinelere karşılık silah takası yapmadığımı söylemiştim. Kalbim ve gönlümden geçenler bana hala bunun doğru olduğunu söylüyor, fakat gerçekler ve bulgular böyle olmadığını söylüyor. Ronald Reagan, 4 Mart 1987.

Gazetecilerin bu davanın üzerinde durup aslında rehinelere karşılık silah takası yapmış olduğunu göstermeye devam etmesinden sonra Başkan gerçekleri her seferinde çok iyi kalıbına uydurarak tanımlamıştır.⁶⁸

Çalışmaya rehber olacak mantık yanlışları hakkında genel olarak bilgiler verildi. Bundan sonra çalışmanın ana kısmını oluşturan üçüncü bölümde “*Tanrı Yanılgısı*” kitabındaki mantık yanlışları incelenecektir.

Bu yanıla sahte ikilem yanlışlığı adı da verilmektedir. Konu ile ilgili bir başka örnek şöyledir:

-Başkan George W. Bush Kongre ortak oturumuna şöyle hitap eder, (20 Eylül 2001)

- “Şimdi her bölgede her ülkenin alması gereken bir karar var. -Ya bizim yanımızdasınız, ya da teröristlerin”.

Bu ifadede net bir şekilde yanlış ikilem hatasının yapıldığını görüyoruz. Seçenekler yalnızca bizim yanımızda olmak ya da teröristlerin yanında olmaktan ibaret değildir. Diğer bir seçenek de hiçbirinin yanında olmamaktır. Böylesi yanlış ikilemlerle karşı karşıya kalındığında, öncelikle sorunun bu ikilemli haliyle uygun bir soru olmadığını zira bu konudaki bütün seçeneklerin bu ikisinden ibaret olmadığını belirtmek, iki ucun dışındaki alternatifleri de ortaya koymak ve mümkün olan bütün alternatifleri hakkaniyetli bir biçimde değerlendirmeye almak gerekir.

⁶⁸ Cathcart; Klein, *Aristoteles ile Bir Karıncayıen Washington’a Gider*, ss. 132-133.

Sonuç

Bu makalede mantık yanlışlarının neler olduğu ve nasıl yapıldığı gibi konular hakkında bilgiler verilmiştir. Özellikle informel mantık yanlışlarının çeşitleri sunularak yanlışlar gruplara ayrılmış ve daha anlaşılır şekilde ifade edilmeye çalışılmıştır.

Şu husus unutulmamalıdır ki bir mantık yanlışının nasıl yapıldığını bilmek, o husustaki doğru ve uygun delili incelemede bizlere güç kazandırır. Ayrıca bu tür delillerin kuruluş şekillerini de öğrenmişsek muhatabımızın fikrini ve gayesini kolayca anlayabiliriz. Bu da mantık yanlışlarının en önemli faydası olarak karşımıza çıkar.

Ayrıca bilinmelidir ki ele aldığımız yanlışların her biri farklı mantıksal ağırlıktadır. Bunların bir kısmına basit yanlış gözü ile bakılabilir. Ya da bazı yanlışlar çok sık hayatta karşımıza çıkıyor-ken bazıları daha nadir rastlanabilir. Ancak unutulmamalıdır ki bu yanlışlar her düzeyden insanı ilgilendirmektedir. Özellikle siyaset, reklam, ya da birtakım ideolojiler insanları ikna etmek amacı ile kullanıldığı için mantık aldatmacalarını bilmek bu dönemde zorunlu hale gelmiştir.

Tabi bu noktada şu hususu da belirtmek gerekir ki mantık yanlışlarını sadece bilgi düzeyinde bilmek fazla bir yarar sağlamaz. Şayet bu bilgileri yaşantımızda uygulaya biliyorsak o zaman bilginin faydasını görmüş olur ve hayatımızda daha az yanlış düşeriz.

Kaynaklar

- Cathcart, Thomas. Klein, Daniel; *Aristoteles ile Bir Karıncayıen Washington'a Gider*, çev. Nihan Yeğengil, İstanbul: Pegasus Yayınları, 2011.
- Emiroğlu, İbrahim. *Klasik Mantığa Giriş*, Ankara: Elis Yayınları, 2011.
- Emiroğlu, İbrahim. *Mantık Yanlışları*, Ankara: Elis Yayınları, 2011.
- Hasırcı, Nazım. *Klasik Mantık El Kitabı*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2015.
- Köz, İsmail; Çetin, Ali. *Mantık El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.
- Öner, Necati. *Klasik Mantık*, Ankara: Divan Kitap, 2011.
- Özlem, Doğan. *Mantık*, İstanbul: Notos Kitap Yayınevi, 2011.

Schopenhauer, Arthur. *Eristik Diyalektik*, çev. Ülkü Hıncal, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2012.

Taylan, Necip; *Mantık*, İstanbul: MÜİF Yayınları, 1996.

Yaran, Cafer, Sadık. *İnformel Mantık*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011.